

Estado, nación y sentimiento nacional en la Baja Edad Media
State, nation and national feeling in the Late Middle Ages
Estado, nação e sentimento nacional na Baixa Idade Média

Guillem CHISMOL¹

Resum: L'article analitza la formació de l'Estat modern a la baixa edat mitjana (segles XIII-XV) a Europa Occidental. A més, vincula la formació d'aquest per part de les elits properes al monarca amb el desplegament de tota una sèrie de complexes estratègies d'identificació col·lectiva dels notables amb la monarquia, el país i la comunitat nacional. Tot sense perdre de vista mai la materialitat de l'Estat, que es fa present mitjançant la fiscalitat permanent sent aquesta el motiu principal per generar els sentiments nacionals.

Paraules clau: Estat Modern – Edat Mitjana – Nació – Historiografia – Fiscalitat.

Abstract: The article analyses the formation of the modern state during the later middle ages (13th-15th centuries) in Western Europe. It links the formation of this to the elites close to the monarch with the deployment of complex strategies of collective identification of the notables with the monarchy, the country and the national community. Attention is also given to the materiality of the State, present through permanent taxation, which in turn generated national feelings.

Keywords: Modern State – Middle Ages – Nation – Historiography – Taxation.

ENVIADO: 15.02.2018
ACEPTADO: 21.04.2018

¹ Personal Investigador de la Universitat de València (UV). *E-mail:* guillem.chismol@gmail.com.

I. Què és l'estat modern i què ho determina?

Per enfrontar-nos a un estudi com aquest, on es postula l'existència de l'Estat als temps baixmedievals, cal que definim ben bé què és un Estat. Més concretament: què és un "Estat modern"?²

Una altra forma de definir-ho de forma molt acurada seria la de A. Black, qui sosté que per considerar un Estat com modern, aquest deu ser: "un ordre de poder diferenciat de la resta i al qual li puguem dir "polític"; autoritat definida sobre un territori i tots els seus habitants; el monopoli de l'ús legítim de la coacció física; la legitimitat derivada de l'interior de la comunitat política, no delegada des d'un poder extern; un organisme o autoritat amb algunes funcions morals, com la imposició de la llei i l'ordre, la defensa de la justícia i els drets, el fonament del benestar comú; un aparat de control l'existència del qual roman independent d'aquells que puguen tindre el seu control en un moment determinat" (Skinner 1989: 18). Es cert que a l'època que estudiem no estava present encara la paraula "Estat", tal i com l'entendem avui. Tanmateix, la major part d'estudiosos afirmen que el que existira la paraula no indica que la *idea* no estiguera present. És ben clar que la paraula "Estat" era transmesa per una ampla gama de termes.

Degut a la importància del treball com a coordinador de Genet, així com la seua claredat i molt detallada definició, partirem de la seua interpretació per tal d'explicar les diferents característiques que distingeixen l'Estat modern.

I.1. Existència de l'Estat

Els segles XIV i XV s'han considerat com el pont entre l'Estat medieval i l'Estat modern. El mateix sentit d'*Estat* cobra una major força front altres nocions com *Regnum* (monarquia territorial identificada amb principis excessivament patrimonialistes), *Civitas* o *Res pública Christiana* (comunitat político-social-religiosa formada per fidels) (Mitre 1995: 407). Una distinció bàsica que es portarà a terme en aquesta època serà la distinció entre el "poder secular" i el de l'Església, aquesta distinció vindrà a afirmar la *potestas* dels reis ja que hi haurà un poder concurrent menys (Black 2003: 292). Ja a partir de començaments del segle XIV, una elit governant i il·lustrada expressà una consciència

² Segons Jean-Philippe Genet, qui ha estat coordinant els més importants grups de treball tant a França com a Europa sobre el tema: "L'Estat modern és un Estat que té com a base material una fiscalitat pública acceptada per la societat política (a una dimensió territorial ben superior a una ciutat, per exemple) i a la qual tots els subjectes estan concernits" (Genet 1997: 4).

Antonio CORTIJO & Vicent MARTINES (orgs.). *Mirabilia / MedTrans 7 (2018/1)*
New Approaches in the Research on the Crown of Aragon
Nous aspectes en la investigació sobre la Corona d'Aragó
Novos aspectos nas investigações sobre a Coroa de Aragão

Jan-Jun 2018/ISSN 1676-5818

del poder secular com quelcom separat en origen, finalitat, àmbit i legitimació de l'Església.

Allò fonamental i més bàsic és que existisca el propi Estat, és a dir, ha d'existir una forma d'organització política que en nom de la seua pròpia legitimitat garantisca la seua seguretat i la dels seus membres/subjectes; i ha de disposar, per aquest fi, d'un control, d'un monopoli de la justícia i d'una força militar específica. Així, un Estat que no dispose d'un aparell jurídic i d'una força militar no pot ser considerat com un Estat modern (Genet 1997: 5).

A la idea de regne baixmedieval s'integraven un element formal l'ordre jurídic i un material el poble i la terra sobre la que s'establia el propi regne (Rubio 2013: 58). El decret del Papa Climent V va resultar esbrinador, en primer lloc per ser la primera expressió legal del concepte de sobirania territorial i, en segon lloc, perquè negava la universalitat del poder de l'emperador. Afirmava, d'aquesta forma, la sobirania dels monarques dins dels seus regnes (Ullman 1983: 189).

II. La fiscalitat pública com a base material

En segon lloc, la seua base material ha de reposar sobre una "fiscalitat pública". Ha d'existir un sistema impositiu que supose, d'una banda, una distinció de les esferes d'allò públic i d'allò que és privat; i, d'altra banda, no ser completament arbitrari. Aquesta fiscalitat pot prendre formes diverses. Per exemple, Anglaterra i els Estats del Rin comencen amb impostos indirectes a la llana i sobre els peatges fluvials. Qüestions que canviaran al disminuir l'exportació de llana i el tràfic fluvial. Entretant, a França es va combinar la talla (directe) amb un sobre la sal (indirecte) .

Per aconseguir que aquesta fiscalitat pública fora efectiva, tots els recursos varen ser mobilitzats de forma sobrenatural, contribuint a reforçar l'autoritat dels prínceps, de forma que el seu poder era cada vegada més dependent de la burocràcia florent. A la construcció d'aquests primers Estats varen jugar un paper decisiu dos fenòmens estretament relacionats: per una part, el major protagonisme del grup professional dels notaris i, per altra, la creació de cancelleries i la seua decisiva aportació a l'expansió administrativa de les noves construccions estatals, en les quals els notaris es convertien en un engranatge fonamental de la maquinaria del poder (Barrio 2004: 124). F. Chabod afirma que els Estats d'aquests segles es basaven en dos elements bàsics: el poder del sobirà i la jerarquia d'oficials (Chabod 1987: 74).

En el cas de França, anteriorment a 1300 i, sobretot, a la primera meitat del segle XIV, la proliferació de *legisles* va ser considerable. Robert-Henri Bautier cita un informe presentat a Felip VI el 1343 que establí un augment considerable de l'administració francesa. Per posar un exemple, el nombre de regidors de la Gran Cambra del Parlament de París va passar de 20 a 62; els consellers, de 22 a 92; els consellers de les Consultes de Palau, de 4 a 29. També sabem que al mateix temps el nombre de mestres de moneda va passar de 2 a 6 i el de notaris de 25 a 98. Després d'un temps de burocratització galopant, entre 1345 i 1360, el ritme de creixement es va estabilitzar. Un segle més tard, a mitjans del segle XV, el gran cos de l'Estat mantindrà el mateix nombre de funcionaris que a mitjans del segle XIV. Així, B. Guenée pensa que els primers passos del procés de naixement dels Estats es varen donar als segles XIII i XIV.

Als següents anys es va produir un retrocés (guerres, pestes, epidèmies, onades revolucionàries) i sols fins ben entrat el segle XV es va corregir la situació. “Els prínceps es recuperaren, les conviccions democràtiques es marciren, les ordres de cavalleria moriren, i la burocratització, suspesa per un temps per les guerres i revoltes i la despesa que açò comporta, va reprendre el seu curs” (Guenée 1968: 752-753). A. Black assegura que J. Gerson i N. d'Oresme “veien l'Estat com un jerarquia impersonal de càrrecs”; fet que Black jutja com el triomf de l'aparell de l'Estat (Black 2003: 296).

III. Fiscalitat acceptada per la societat política

El tercer aspecte que cal observar-ne és que aquesta fiscalitat ha de ser acceptada per tots, la qual cosa implica un diàleg dins de la societat política. Diàleg, la manifestació més evident del qual és la posada en escena d'institucions representatives, que no obstant, poden transitar per altres mediacions de persona a persona (funcionament d'una cort) i poden adoptar múltiples formes de ritual i cerimònia (entrades reials, coronacions, etc.).

Aquest diàleg és estimulat, condicionat i, fins i tot, activat per la guerra, agent de cohesió al qual J.-P. Genet atribueix una gran importància. La guerra juga un veritable paper de motor en la gènesi de l'Estat modern ja que, bàsicament, els Estats moderns són “Estats de guerra” (1997: 6). Per a explicar amb més detall aquest punt prendrem com exemple els estudis de Jaume Sobrequés sobre la Guerra Civil Catalana del segle XV.

Aquesta contesa ja presenta caires nacionals. La idea que pren el Consell General o dels Cent, que l'enemic Trastàmara ha de ser expulsat del País va molt més enllà que la idea de la simple victòria. Les idees de resistència, ocupació... són constantment repetides

Antonio CORTIJO & Vicent MARTINES (orgs.). *Mirabilia / MedTrans 7 (2018/1)*
New Approaches in the Research on the Crown of Aragon
Nous aspectes en la investigació sobre la Corona d'Aragó
Novos aspectos nas investigações sobre a Coroa de Aragão

Jan-Jun 2018/ISSN 1676-5818

per part del Consell del Principat. Durant aquesta guerra s'assoleix una força que mai havien tingut els catalans: la consciència d'unitat nacional. Hi ha una utilització sistemàtica del terme "terra". Sovint el terme apareix nugat a les institucions que lluiten contra el rei, cobrant un sentit polític (Sobrequés 1981: X). Així, lluitar per la pàtria fins el martiri no sols era lícit, sinó un deure superior, un acte sublim, admirable i digne de ser imitat, una virtut suprema premiada amb la salvació celestial.

El Principat (com la resta d'Estats) es presenta com un cos polític viu i, per tant, pot patir, rebre beneficis, ésser servit, defensat, tindre enemics i devots... També, s'utilitza com a gran nexa d'unió el concepte "catalans" que passarà a designar a una comunitat política ben definida. Veiem com Catalunya és un exemple de com la guerra serveix per despertar les consciències de la població i fa augmentar la cohesió nacional i la participació institucional, construint així la societat política. En moments de confrontació, quan la fidelitat entra en acció i es revela la cohesió entre els homes de sentiments afins, els combatents poden formar un partit que actua com una vertadera consciència nacional.

Tornant a la qüestió de la fiscalitat, hem de tindre present la idea que l'Estat modern té una fiscalitat, és clar, però, sobretot, que aquesta fiscalitat ha de ser acceptada per tothom. Així, per exemple, l'Estat romà té una fiscalitat però, no obstant, no és pactada ni assumida pel conjunt de la societat, raó per la qual hem de negar la modernitat d'aquest Estat. Tanmateix, les entitats polítiques poden passar per fases successives, amb algunes característiques pròpies de l'Estat modern i d'altres que no ho siguen. El mot "modern" no correspon a una localització ni a un període precís; caracteritza una forma de fer les coses, un tipus d'Estat. La realitat del diàleg és allò que marca, per tant, el caràcter "modern" de l'Estat. Per que pugui donar-se aquest diàleg que parlem, és bàsic que hi haja una societat política "coherent". Conseqüentment, veiem com per Genet allò que marca l'existència de l'Estat modern és la presència d'aquesta societat política i no tant aspectes institucionals purament formals.

IV. La societat política

El terme "societat política" aplicat al període anterior a la revolució liberal comprén dos nivells. Inicialment designa el que els texts medievals anomenen, seguint Aristòtil, la "política"; nosaltres, avui en dia, en diem *societat civil* i habitualment associem amb Estat; de fet, Estat modern i societat civil són realitats indissociables. Però aquesta societat civil no coincideix amb aquella que pateix la retenció fiscal: les teories polítiques i

jurídiques tenen una ràpida transcendència en els *status* particulars dels homes (bé es tracte de serfs, nobles o clercs) per imposar la fiscalitat a una gran població.

De fet, la societat política té una realitat més concreta que deriva directament dels assumptes socials que afecten a un Estat donat en un moment determinat, dels seus modes de producció i de les seues formes de control i de domini de les forces productives. Per exemple, el moment precís en què aparegué l'Estat modern: el feudalisme. En aquest punt, Genet ens recomana apartar-nos de l'abstracció i centrar-nos en un exemple: Anglaterra (Genet 1997: 6). El punt de partida de tota la investigació és, evidentment, la Gran Carta de 1215. Aquest document és purament feudal. No obstant, hi ha dues marques essencials que enceten el camí cap a l'Estat modern: la Carta és la conseqüència lògica de l'acció de la monarquia feudal i de les grans reformes d'Enric II. Aquestes porten directament a dos punts bàsics per al desenvolupament de l'Estat modern.

El dret de propietat (reconegut a tots els barons, però per extensió a tots els homes lliures), reforçat per la limitació de l'arbitrarietat reial i, per altre costat, el concepte de "comunitat de reialesa". Concepte que ja veiem a la pràctica de 1215 que no correspon a la comunitat de barons, ja que sols aplega als més grans senyors del regne. El segle XIII és moment d'una lenta maduració del concepte, sobretot durant el regnat d'Enric III i, en particular, a la temptativa d'un govern parlamentari a l'època de Simon de Montfort. Açò ajudarà, més endavant, a Eduard I quan vulga impulsar la fiscalitat pública.

En eixe moment Eduard I ja trobarà una societat política amb la què convenir la implantació d'aquesta fiscalització, ja podrà trobar interlocutors vàlids i organitzats. John Grandisson, bisbe anglès, va dir al segle XIV: "The substance of the nature of the crown (used here as a synonym of State) is found chiefly in in the person of the king as head and the peers as membres" (Burns 1988: 500). Veiem, doncs, com aquest bisbe ja assumia que dins del seu Estat existia una comunitat política (Black 2003: 295).

Genet descriu l'Estat modern a la seua primera fase com un "feudalisme d'Estat". La unió entre els homes continuava fent funcionar la societat, amb la diferència que l'element motor ja no és el feu o, més generalment, l'accés a la terra. A la vegada, els diners reemplaçaren a la terra. Als texts dels segles XIV i XV es troben les claus que permeten canviar de sistema. En aquests es troben explicacions de com l'aristocràcia guerrera va acceptar les institucions reials parlamentàries i fiscals si en un principi es pensava que no tenien interès.

Antonio CORTIJO & Vicent MARTINES (orgs.). *Mirabilia / MedTrans 7 (2018/1)*
New Approaches in the Research on the Crown of Aragon
Nous aspectes en la investigació sobre la Corona d'Aragó
Novos aspectos nas investigações sobre a Coroa de Aragão

Jan-Jun 2018/ISSN 1676-5818

Veiem, seguint Genet, que l'interés és triple: gràcies als tribunals reials i a les *Common lawes* es poden lliurar de les obligacions del feudalisme estricte per desenvolupar les estratègies de devolució dels bens heretats. El segon interés se centra en poder seguir construint clientela sense renunciar a les seues terres per diners, postures lucratives, etc. El tercer interés, que condiona als dos primers, és poder accedir al control de les institucions públiques pel patronatge reial, d'una banda finançant a la seua clientela (pensions, salaris, etc.) amb el retorn de l'impost i, d'altra banda, mesurant la força i la influència de les decisions reials (Genet 1997: 9).

V. La dimensió territorial

Continuem, al cinquè punt, desgranant la definició dels requisits necessaris que dona Genet per a l'existència de l'Estat modern: que compte amb “una dimensió territorial major a la de la ciutat”. Molts dels elements comentats anteriorment podien existir ja a les ciutats de l'Antiguitat i a les més importants comunes italianes a partir del segle XII (per no parlar de l'autonomia relativa de les viles lliures de l'Imperi i de les tres grans ciutats flamenques).

Però, aquest és un altre problema: com estendre la fiscalitat pública a un gran territori? En aquest punt, l'Estat ha de lluitar contra altres poders concurrents. Ha d'imposar-se als obstacles tecnològics implicats per l'espai i les distàncies, on el criteri de pertinença a la societat política no s'evidencia simplement amb els drets de la burgesia o la propietat de la terra que envolta la ciutat. A més, sempre s'intenta potenciar la importància i preeminència de la capital com a focus central del regne i la nació (Teillet 1984: 64-65).

L'Estat no pot ser una abstracció; i l'obediència a aquesta abstracció ha de passar necessàriament per un sistema d'identificació i de representació. La construcció de la identitat nacional és la més evident per a aquest fi: millor que altres idees, la idea nacional justifica els sacrificis dels homes que comporten les guerres, principals factors de consolidació dels Estats com ja hem comentat.

De les diferents eines que s'utilitzen per poder aconseguir aquesta identificació en parlarem després. Així, a diferència d'allò que succeïa a les ciutats d'Itàlia, on es va desenvolupar un patriotisme cívic local sense el suport d'una nacionalitat independent, als regnes més forts es va insistir en la idea nacional basada en la realitat política, institucional i territorial del regne (Black 2003: 295).

Antonio CORTIJO & Vicent MARTINES (orgs.). *Mirabilia / MedTrans 7 (2018/1)*
New Approaches in the Research on the Crown of Aragon
Nous aspectes en la investigació sobre la Corona d'Aragó
Novos aspectos nas investigações sobre a Coroa de Aragão

Jan-Jun 2018/ISSN 1676-5818

Al començament del primer mil·lenni, la frontera del regne encara era un límit més amb poca menys importància que qualsevol límit feudal a l'interior. Però l'Estat a mesura que s'enfortia remarcava la seua existència física (geogràfica), convertia els seus confins en una realitat política, econòmica, fiscal i militar, tot creant, ja en el segle XIV, una frontera ben marcada i diferenciada.

La frontera és el lloc on entren en contacte els pobles amb “trets psicològics” suposadament diferents (aquests serien un important factor d'afirmació d'identitat, perquè permetien “a cada nació distingir-se, comparar-se i glorificar-se”). Aquesta frontera es va fent cada vegada més important i va servir per diferenciar als naturals (també dits “burgesos del regne” o “regnicola”) dels estrangers. Per tant, sense perdre el seu valor i el seu significat anteriors, aquesta tendeix, irresistiblement, a prendre un valor territorial i a coincidir amb l'Estat (Guenée 1973: 73).

En altres estudis recents sobre l'etnicitat medieval es tria un altre enfocament inspirat en el treball de l'antropòleg noruec Frederick Barth, qui va ser el primer en situar al centre de l'escenari els “trets culturals fronterers connectats” a la recerca antropològica i tals característiques van apuntar molt prominentment en totes les formes d'interacció internacional. En altres paraules, com va establir l'arqueòleg alemany Stephan Brather, les fronteres conviden o forcen als grups ètnics a una selecció de trets especials que serveixen de distinció ja que els grups ètnics comparteixen la major part de les seues característiques socials, econòmiques i culturals amb els seus veïns.

Tals característiques diferenciadores, que donen forma i, alhora, instrumentalitzen la autoconsciència i distinció ètniques no necessiten ser pacífiques perquè forcen als participants a realitzar actes d'inclusió, tals com l'aculturació i l'assimilació, o d'exclusió com la discriminació i segregació dels estrangers o de les minories ètniques. Al mateix temps, les circumstàncies de frontera capaciten els sentiments ètnics o nacionals per a anul·lar desigualtats socials (arriba a ser més important per a dues persones l'ésser del mateix grup, afirma Peter Brabanter, independentment de si són amo i criat) (Hoppenbrouwers 2009: 36).

Aquests primers Estats s'organitzen, es vertebreren i són capaços d'aplicar una fiscalitat pública al conjunt del seu territori. El que no estaven encara en condicions de fer és aglutinar tots els habitants del regne dins d'un únic sentiment nacional. Els particularismes, impulsats pels patriciats de les més importants ciutats, eren molt forts a la majoria de monarquies occidentals. Veurem, més endavant, que llengües com el

Antonio CORTIJO & Vicent MARTINES (orgs.). *Mirabilia / MedTrans 7 (2018/1)*
New Approaches in the Research on the Crown of Aragon
Nous aspectes en la investigació sobre la Corona d'Aragó
Novos aspectos nas investigações sobre a Coroa de Aragão

Jan-Jun 2018/ISSN 1676-5818

francés o l'anglès no aconseguiran imposar-se al conjunt del territori fins molt més tard del naixement de l'Estat.

Com altres grups socials que varen jugar un paper fonamental a l'època “dans la mise en forme d'un sentiment d'identité regional ou nationale” (Moeglin 1999: 542), el patriciat de València va tindre un protagonisme clar al moment de crear una consciència “supralocal” al Regne (Rubio 2013: 139-140). Igual que varen fer els antics aristòcrates romans, van combinar la seua identificació entre Roma, pàtria universal, i la seua ciutat o província (Teillet 1984: 639). A les elits de l'Occident baixmedieval també existia una simultaneïtat de sentiments, desiguals entre sí, però compatibles (Contamine 1996: 28). El patriciat valencià no va ser diferent al de la resta d'Europa i va llançar un discurs patriòtic local a l'àmbit territorial del regne.

VI. Concerneix tots els subjectes

Al sisé i darrer punt analitzarem l'última part de la definició on s'afirma que tots els subjectes “els concerneix” la fiscalitat pública. Per explicar aquesta part, hem d'anar a elements precedents. Primer, la transició fiscal: l'individu es veu obligat a acceptar contribuir pel seu propi bé a la satisfacció de les necessitats de la col·lectivitat. L'individu entén que està representat per l'Estat i que aquest li reconeix i garanteix “la propietat” d'uns bens, independentment de la seua condició jurídica.

En aquest sentit, és un component no negociable dels diferents graus de tinència (als marcs feudal i senyorial) en propietat, i una condició necessària per al creixement del capital i, per tant, per al desenvolupament del capitalisme com a mode de producció dominant. Per altra banda, el subjecte és reconegut en una dimensió individual que Genet aplega a qualificar com “cívica” o, inclús, “política”; tot i que encara no el podem considerar un ciutadà (Genet 1997: 10).

VII. Quan es formarien?

Acceptant la darrera definició, amb totes les seues condicions, quan podríem dir que naix l'Estat modern? Genet afirma que els primers Estats moderns apareixen al període 1250-1350 i són les monarquies de l'Europa Occidental: Anglaterra, Escòcia, França, Estat de Borgonya, Bretanya, Savoia, Castella, Aragó, Navarra i Portugal. Les cronologies, els procediments i les formes d'aquest naixement són molt diverses. Aquest naixement ha de ser analitzat, segons Genet, en relació amb tres fenòmens que, analògicament, el precedeixen, l'acompanyen i hi estan relacionats (Genet 1997: 12).

- **El desenvolupament del feudalisme.** Els principals Estats moderns es formaren a partir de les monarquies feudals que s'havien imposat després de l'afonament carolingi o indirectament pel paper intermediari de les elits militars i clericals a eixes regions. El sistema feudal i les relacions vassallàtiques jugaven un paper determinant. Els historiadors anglesos varen estudiar com a Anglaterra els grans senyors i el rei varen alçar-se amb la primàcia. Com que aquells que retenien podien contractar a uns altres que alhora també retenien, construïen així una jerarquització de serveis que els historiadors han batejat com “feudalisme prolongat”, “feudalisme bastard” o “nou feudalisme”. Aquest no tenia res a veure amb el feudalisme clàssic i representa un nou mitjà per assegurar els serveis propis dels segles XIV i XV. Durant molt de temps es va pensar que aquest sistema de contractació era desconegut a les terres continentals, però les investigacions portades a terme pels historiadors anglesos han determinat que aquest tipus de contracte no era alié ni a França ni a Castella (Guenée 1971: 405).
- **El nou rol de l'Església a l'Europa llatina** –redefinida per la reforma gregoriana amb una superació completa del món dels laics i dels clercs– i els problemes que molt ràpidament sorgeixen per la repartició del poder entre el papat i l'Imperi i, en general, entre poders laics i eclesiàstics. Així, lògicament, els clercs de les diferents monarquies d'Europa Occidental ajudaran a aquestes en la construcció de la identitat pròpia, posant-se al seu servei.
- **El formidable creixement de l'economia europea dels segles X al XIV** i, més concretament, les seues conseqüències polítiques: les ciutats. Aquestes, sense anular totalment el primer equilibri de forces entre el món islàmic i l'Occident llatí, permeten a l'Occident assegurar-se entre els segles XVI i el XVIII una vertadera supremàcia econòmica i el control de les rutes comercials del món.

D'altra banda, Black pensa que els principals trets distintius de l'Europa moderna ja existien abans de 1450. Afirmar que ja es podien albirar: l'autoritat de l'Estat, la seua separació de l'Església (el què Guenée afirmava que li conferia la *plenitudo potestatis* necessària per a poder afirmar l'existència de l'Estat modern), els consentiments populars i la representació parlamentària i els estats territorials (Black 2003: 297).

VIII. Mecanismes d'identificació nacional

Als regnes baixmedievals comencen a entendre's la nació i el sentiment nacional com a eines que donen suport a l'Estat. Es pensava que la fortalesa d'aquests seria major si els pobles que els habitaven se sentien units per vincles històrics, lingüístics, religiosos...; si les gents es sentien tan solidàries entre si com diferents dels pobles veïns³. Molts

³ “Au Moyen Âge, personne ne croit qu'un État puisse être solide, sans s'appuyer sur une nation”, Guenée, “État et...”, pp. 19 i 29; i *Occidente durante...*, pp. 58-63 i 230. Aquest matèix raonament també el veiem a Genet a “Le roi de France anglais et la nation française au XV siècle”, p. 39.

individus eren conscients de la seua identitat nacional i la consideraven un fet social significatiu propi. Prenien consciència de ser unitats polítiques diferenciades, guiades per un rei i regides per tradicions autòctones. Analitzarem ara les diferents eines que seran utilitzades en favor dels sentiments nacionals.

IX. Model de comunitat basat en la família

A l'etnografia medieval, els pobles eren imaginats com a famílies enormement engrandides. Al nivell més simple això es desprenia de la referència constant a tancar les relacions de parentiu a l'indicar unitats ètniques/nacionals de pertinença: la pàtria materna, la llengua materna, els fills de la nació, germans d'armes, etc. En un nivell més sofisticat, les famílies es varen presentar com a blocs de construcció orgànics, així com les pedres angulars i morals de les nacions. A l'Edat Mitjana, seguint Hoppenbrouwers, per als regnes, propagar els valors de la família era essencial per al benestar de la comunitat nacional i la seua cohesió (Hoppenbrouwers 2007: 51).

La mateixa imatge de la família va permetre distingir germanors de nacions, és a dir, nacions que, d'acord amb les mitologies nacionals, descendeixen del mateix avantpassat. Això explica per què tantes llegendes fundacionals, com veurem, coincidiren. Les històries s'embellien amb contes dels germans que es van convertir en epònims. Sovint, els pares fundadors de nacions que es consideraven ètnicament molt relacionats. El cas prototípic fou el dels tres fills de Noé: el primer exemple conegut a l'Edat Mitjana es troba a *De excidio et Conquestu Britanniae* de Gildas, de la primera meitat del segle VI.

En ell s'esmenta l'arribada mítica a Anglaterra de dos germans, Hengist i Horsa, que havien arribat en tres naus (un resum evident del que havia passat durant el període de la migració)⁴. Hi havia ressons intertextuals: trobem els tres vaixells també a la *Getica* de Jordanes⁵. El significat és clar: Hengist i Horsa eren símbol de la germanor entre les dues formacions ètniques principals que es poden distingir entre els immigrants continentals a principis de l'Anglaterra medieval: els anglos i els saxons.

A segles posteriors, el mateix model que es va utilitzar una vegada i una altra romandrà. Irlanda deriva de les seues subdivisions tribals intra-gaèliques d'una primera parella de

⁴ BORST, *Der Turmbau von Babel. Geschichte der meinungen über Ursprung und Vielfalt der Sprachen und Völker*, pp. 461 i 698, vist a Hoppenbrpuwers, "Medieval..."

⁵ BOJE MORTENSEN (1987), 'Saxo Grammaticus' view of the origin of the Danes and his historiographical models', p. 44, vist a Hoppenbrpuwers, "Medieval..."

germans, Eber i Eremon⁶. Tenim la *Llesta franca* dels pobles de voltants del 700, que probablement es va originar a l'àrea alemanya. Tres germans (Erminus, Inguo i Istio) es presenten com els pares fundadors dels pobles germànics. Les versions posteriors del mite franc de la descendència troiana van reconèixer dos germans, Franc[i]o i Vasso que eren progenitors de classes socials (homes lliures i vassalls) més que de pobles⁷. El model pur d'agermanament ètnic va ser, com hem vist, utilitzat per Geoffrey de Monmouth per descriure el parentiu entre les tres nacions de les Illes Britàniques.

Així, també va ser utilitzat entre els eslaus que es figuraven a si mateixos com els descendents mítics de tres germans (Lech, Rus i Czech), cadascun dels quals era el pare fundador d'un dels tres principals Estats eslaus dels segles centrals de l'Edat Mitjana (Polònia, Rússia i Bohèmia). Un últim exemple són els germans Danus i Angul, presentats per Saxo Grammaticus a la *Gesta Danorum* (segle XIII), una manera de posar l'accent a l'estreta relació entre els danesos i els anglosaxons⁸.

X. Pobles triats per Déu

A partir del segle XI, la idea de ser *el poble triat per Déu* es va regenerar com una part de la retòrica proto-nacional emergent a diversos regnes europeus occidentals. La Història de Guibert de Nogent al voltant de la primera croada fou dita *Gesta Dei per Francos*, la qual cosa suggereix fortament que els francesos s'havien convertit en un instrument escollit per Déu; a més, des del segle XII els reis francesos van començar a embellir els seus títols amb l'àlies *christianissimus*.

Altres prínceps no es quedaren enrere: Frederic Barbaroja va declarar sant a l'Imperi Romano Germànic; el regne de Bohèmia va ser anomenat *christianissimum*, mentre la nació es va convertir a Bohèmia en *sacrosanta*. A Anglaterra, la idea va sorgir al segle XIII, en estreta relació amb l'expulsió dels jueus; un segle més tard, els lolards van promoure la seua Bíblia (anglesa) per a convèncer als anglesos que no solament que Déu era anglés, sinó també que la pròpia Anglaterra era l'herència divina, la *haereditas Dei*, la terra promesa i la nova Jerusalem que les Escriptures havien anunciat⁹.

⁶ LEERSEN, 'Contention of the Bards', pp. 30-36, vist a Hoppenbrpuwers, "Medieval...

⁷ BORST, *Geschichte der meinungen über Ursprung und Vielfalt der Sprachen und Völker*, pp. 767-768.

⁸ BEREND, 'How many Medieval Europes? The pagans of Hungary and regional diversity in Christendom', pp. 77-92.

⁹ HAVENS, "As Englishe is comoun langage to our puple: the Lollards and their imagined "English" community", in Lavezzo, *Imagining a medieval nation*, pp. 96-128.

XI. Sants Nacionals

En ocasions, el paper de Déu com a líder del poble triat es va representar mitjançant un sant nacional. Al món medieval no foren estranyes les atribucions de santedat, al marge del protocol eclesiàstic, per raons polítiques. En el cas dels reis, el fenomen és emmarcable tant dins l'activitat propagandística de les monarquies com en la seua estratègia d'afirmació nacional. Tingué com a conseqüència l'increment de "sants polítics"; a partir del segle XII fins que Roma va posar sota el seu control els processos de canonització.

Però a l'Edat Mitjana, aquest paper dels sants era encara bastant estrany. Possiblement, els intents de nacionalitzar als sants podrien haver-se frenat davant la falta de suport a nivell nacional. Aquest va ser el cas a Alemanya amb sant Maurici, el culte del qual va ser apropiat pels reis otònides com una forma honorable de connectar la reialesa alemanya amb l'heroic màrtir cristià primitiu. Però en lloc de convertir-se en símbol de tots els alemanys, sant Maurici prompte es va convertir en el patró exclusiu de la classe social que ell i els seus soldats de la legió tebana hi havia prefigurats: els cavallers.

La veneració de sant Denis a França, que durant els segles XII i XIII havia experimentat un augment constant cap a l'estatus de símbol nacional, va patir una reculada sensible quan els reis francesos van promoure la seua pròpia condició sagrada com a símbol d'unió nacional. Irònicament, aquesta mateixa reclamació va crear noves tensions després que un rei Capet -sant Lluís IX- fóra canonitzat. A partir d'aqueix moment, la veneració de Sant Lluís de vegades va assumir la funció -en paraules d'Elizabeth Hallam- d'oposició santificada al rei vigent (en referència, sobretot, a Felip IV de França)¹⁰.

A Anglaterra va donar-se un fenomen molt semblat amb els cultes a Sant Tomás Becket i altres opositors de la corona. Becket va reemplaçar, amb èxit, com a figura sacra, els sants reis de la casa de Wessex, Eduard el Màrtir i Eduard el Confessor. A la crònica de finals del segle XIII, Robert de Gloucester (que segueix de prop la *Vita d'Eduard* d'Aelred) afirma que la piula castedat d'Eduard li havia impedit obtindre hereus. Aquesta falta de fills havia lliurat el seu regne anglès a un estranger, el duc de Normandia.

Per a Robert açò era prova suficient que, una vegada més, el poble de Gran Bretanya havia sigut castigat per la voluntat de Déu perquè s'havia aproximat massa al pecat.

¹⁰ HALLAM, 'Philip the Fair and the cult of Saint Louis', en *Stuart Mens*, p. 46.

L'aspecte més notable de tot l'argument pot ser la creença persistent de Gloucester que la conquesta normanda havia portat a una subjugació del poble anglès per part de l'elit normanda, fet que segons Robert havia durat fins als seus propis dies. Així, moltes voltes, els reis sants i, en general, els sants que prenien com a símbols nacionals es van convertir en l'encarnació de les nacions i es veien, llavors, com els seus representants col·lectius.

XII. La llengua

La llengua era considerada a l'Edat Mitjana un signe palès d'identitat: “una nació era d'antuvi una llengua” (Guenée 1967: 19). Tant és així, que moltes vegades s'utilitzava *lingua* com a sinònim de *natio*. Hi degué contribuir la *Vulgata*, en particular el *Llibre de Daniel* i l'*Apocalipsi* (Rubio 2013: 130), així com l'influent Isidor de Sevilla: “Infito autem quot gentes, tot linguae fuerunt, deinde plures gentes quam linguae; qui ex una lingua multae sunt gentes exortae”¹¹.

Quan els autors baixmedievals feien ús d'aquesta equivalència en les seues obres, en realitat es limitaven a repetir, glossar, interpretar o aplicar el que en un grapat d'ocasions havien llegit en el sant visigot o en els textos sagrats. Amb tot, la definició isidoriana obri la porta a la distinció entre la *natio*, “grup humà amb un origen comú”, i *gens*, “grup humà políticament organitzat”, que va continuar vigent fins als començaments de l'Edat Moderna. En la concepció medieval de nació (diferent de la que va triomfar amb el nacionalisme) la llengua pot identificar la nació, però no la determina, ja que és possible la diversitat etnolingüística en el si d'una mateixa entitat nacional¹².

I és que la nació podia ser entesa també en un sentit polític. La nació política era compatible amb la nació lingüística: no hi ha contradicció en el fet que súbdits d'un monarca que parlen llengües diferents (i constitueixen, per tant, diverses nacions) fossen, alhora, considerats una nació.

A finals del segle XIII, l'augment de la consciència nacional va donar lloc a una promoció concertada de les llengües nacionals. L'ús de l'anglès i el txec a Anglaterra i

¹¹*Etimologías*, IX, 1, (“En un principio hubo tantas lenguas como pueblos, pero más tarde el número de pueblos superó al de lenguas, porque de una misma lengua se desgajaron diferentes naciones”, traudeixen Oroz i Marcos (I, pp. 738-739).

¹² Per a March Bloch, la llengua, que quan és comuna apropa els homes i quan és distinta propicia el sentiment de la diferència, constituí un element decisiu en la presa de consciència nacional, però tampoc arriba a afirmar que tinguera un paper necessari (*La sociedad...*, pp. 451-452).

Bohèmia, respectivament, dos regnes dividits lingüísticament, són casos evidents del fenomen. Respecte a la progressió de l'anglès hi ha poc d'acord. Per un costat trobem aquells convençuts que al segle XIV, especialment per a la classe urbana ascendent, l'opció de l'anglès s'havia convertit en una opció en favor de l'exclusivitat d'un anglès nacional¹³. Altres remarquen que portaria molt de temps que les elits socials i intel·lectuals (que encara eren les principals portadores dels sentiments protonacionals) “acceptaren la llengua vernacular com una llengua capaç de transmetre les veritats sagrades” (Hoppenbrouwers 2007: 46).

Al 1600, encara, només 60 dels 60.000 llibres de la biblioteca de la Universitat d'Òxford es trobaven en anglès¹⁴. En qualsevol cas, hem de destacar que al segle XIV, la divisió lingüística permanent entre les classes altes i mitjanes amb les baixes ja no era capaç de pertorbar el procés d'identificació nacional. Per a T. Turville-Petre el creixent ús de la llengua anglesa a la literatura al voltant de 1300 va ser una expressió segura d'afirmació nacional. Contràriament, Derek Pearsall sols el va veure com una “evidència de respostes fragmentàries, esporàdiques i regionals davant circumstàncies particulars”, i no una ona de nacionalisme anglès sacsejant el país¹⁵. Le Goff es situa entre els que pensa que la promoció de l'anglès va estar molt lligat a l'enfortiment de l'Estat entre els segles XII i XVI, amb un moment especialment àlgid al XIII (Le Goff 2003: 146).

Genet sistematitza de la següent manera la relació entre llengua i identitat a Anglaterra fins finals de l'Edat Mitjana en concloure que era un país realment multilingüístic i que el francès sempre va ocupar un espai important entre les llengües que es parlaven. Michael Clanchy va ser el primer en destacar la importància de la llengua francesa, per exemple als llibres de registre¹⁶. No hi ha cap diferència entre el francès-anglès i l'anglès; les dues es varen anar desenvolupant sense massa problema per a l'altra¹⁷.

Podem veure com l'evolució sociopolítica de l'anglès té tres moments diferenciats. Podríem qualificar el primer moment com “del dubte”, estudiat per Marie-François Alamichel. Hi ha un moment en el que l'Anglosaxó i el Germànic anglès, comencen a estar molt influïts per les llengües romances. Alamichel destaca la importància de

¹³ HAVENS, “As Englishe is...”, p. 133.

¹⁴ KNAPP, ‘Chaucer imagines England (in English)’, in Lavezzo, *Imagining a medieval nation*, pp. 131-160.

¹⁵ TURVILLE-PETRE, *England the nation: language, literature, and national identity, 1290-1340*, p. 81.

¹⁶ CLANCHY, *From Memory to Written Record*; vist a Genet, “Identité...”, p. 9.

¹⁷ CALIN, *The French Tradition and the Literature of Medieval England*; vist a Genet, “Identité...”, p. 9.

l'anglès per predicar l'oració i com, així, s'enforteix¹⁸. Cal destacar la figura de William Caxton, qui es va convertir en un gran impressor dels *bestsellers* de l'època... en la seua majoria obres traduïdes del francès per a poder ser consumides directament en l'anglès. Açò significà el canvi de fase des “del dubte” a una literatura assentada i d'ampli consum. L'ha estudiada, entre altres, Mairey Aude. Entre el dubte i el consum tenim, primerament, una fase intermèdia; d'afirmació i demanda: el “punt ricardià” (dit així perquè es porta a terme a l'època de Ricard II). La Llengua Anglesa guanyarà a partir d'aquest moment una gran espenta social, el francès quedava com a llengua refinada per a cercles selectes. A més, aquest conflicte es vora afectat per la Guerra dels Cent Anys. Així els anglesos intentaràn tornar enrere i parlar de la forma més purament anglesa de la que disposen¹⁹.

Açò era completament diferent en Bohèmia, on la constant immigració d'un nombre considerable de colons alemanys va realçar l'Idioma txec com a senyal d'identitat per a la comunitat nativa txeca (Hoppenbrouwers 2007: 46). Degut a que la dinastia Luxemburg va governar Bohèmia des de 1310, la monarquia va perdre les seues arrels eslaves. Així, ni rei ni regne podrien funcionar com a punt d'unió per a la identificació nacional. Segons F. Graus, aquesta funció va ser assumida per la comunitat txeca en si (*obec*) que estava unida per l'idioma (*jazyk*)²⁰.

Açò va portar molt prompte a una discriminació positiva dels txecs. Més en general, la part txeca de la població a poc a poc va desenvolupar les seues pròpies tradicions i historiografia que seguirien sent diferents culturalment a la minoria alemanya fins als segles XIX i XX.

A França el debat es centrà, des d'antic, en el triomf de la *langue d'oïl*, que va prendre forma durant el regna de Felip August. La batalla de Bouvines (1214) va ser una gesta tant nacional com lingüística. Des d'aquell moment, la realçada posició de França al món va fer del Francès no sols la llengua del rei de França, de l'administració reial i de tota peça cultural important produïda al regne, sinó també, la llengua de l'intercanvi comercial internacional. El procés va coincidir amb un menyspreu calculat, cada vegada major, cap a altres llengües: es feia burla de les llengües estrangeres o regionals (especialment, del Francès anglonormand i Flamenc) i es denigraven per crear la impressió que qualsevol altra llengua que no fóra el Francès era quelcom bàrbar.

¹⁸ TURVILLE, *England the Nation: Language, Literature and National Identity, 1210-1340*; vist a Genet, “Identité...”, p. 10.

¹⁹ DAVIES, *The First English Empire: Power and Identities in the British Isles 1093-1343*, p. 199.

²⁰ GRAUS, *Lebendige...*, pp. 226-229.

Això no vol dir, ni molt menys, que a partir d'aquest moment tots els habitants de França començaren a parlar algun tipus de Francès estandarditzat (la unificació lingüística francesa no s'ha aconseguit al seu conjunt encara avui en dia) però suggereix que ja a la Baixa Edat Mitjana la llengua francesa va contribuir a la formació de la identitat nacional francesa.

XIII. Les llegendes fundacionals (els mites)

Dintre de les diferents manipulacions intencionades de la Història dels pobles destaquen aquelles que tenen a veure amb el moment de naixement del propi poble. Els mites són una sèrie de tergiversacions de la realitat, invencions destinades a promoure la cohesió interna dels pobles. Construïnt així una pàtria, una nació, que abans no existia (Escolar i Escolar 2010: 315). Les històries sobre l'origen dels pobles sempre es componen de dues línies narratives més o menys paral·leles: una genealògica (o inclús genètica) que relata la història d'un llinatge que perviu al llarg dels temps i, una altra, espacial: la història de *l'eixida-aflegada-errant*. Inventar aquestes històries va esdevenir la tasca principal d'un gran nombre d'historiadors i cronistes, forjadors d'un passat comú, decisiu en la gestació i afirmació de la consciència col·lectiva (Smith 1997: 14).

Una de les funcions principals de les històries sobre l'origen es portar als pobles bàrbars "a l'escenari de la història greco-romana tant com siga possible", traslladant la distinció entre bàrbar i romà, per cristià i no cristià²¹. A més, tindran un gran valor intern ja que expliquen el nom d'un poble o legitimen l'arribada i assentament d'un poble a una zona concreta (com pot ser el cas dels normands a Normandia).

Òbviament, els llibres bíblics com el *Gènesi* o l'*Èxode*, i l'*Eneida* de Virgili, han sigut fonts excepcionals per als orígens i contes errants. La Bíblia no deixa dubtes sobre el nombre de famílies a la Terra. Al *Gènesi*, 10 s'enumeren els descendents dels tres fills de Noé que repoblaren la terra després del diluvi universal (setanta dos pobles en total, amb alguna variació depenent de la font). Pau Osori, a *Historia adversus Pagans*, ja distingia cents de "gents", i havia reemplaçat els noms bíblics de les tribus Noachite pels noms *ethnoi* de la tardana etnografia antiga. El monjo Chester Ranulph Higden, a la història del món més famosa, *Polychronicon* (c. 1350), pensava que hi existien mil països als tres continents, però només setanta dos llengües²².

²¹ FRIEDMAN, *The monstrous races in medieval art and thought*, p. 6.

²² GRAUS, *Lebendige...*, pp. 550-551.

Més enllà de les històries bíbliques per fixar el naixement d'un determinat poble, a l'Edat Mitjana es traurà un gran partit als troians, tant emprats per la història romana. Així, la zona d'Àsia Menor passarà a ser considerada com el lloc de partida d'una gran quantitat de pobles²³. Altre emplaçament molt fecund va ser la mítica illa de Scanza, ubicada de forma imprecisa per la historiografia romana a Escandinàvia. D'aquesta illa es pensava que eren originaris els gots, els dacis, els llombards i els borgonyons²⁴.

Els diversos pobles bàrbars eren molt susceptibles a l'al·lusió de la procedència troiana, ja que implica un parentesc directe amb els admirats Romans. L'evidència en aquest sentit existeix, com a mínim des del segle I a. C. quan Cèsar fa menció de la mateixa al respecte de varies tribus de la Gàlea²⁵. No obstant, la connexió amb Troia donà un gir quan la dinastia reial ostrogoda dels Amals s'acredità amb arrels troianes. Aquest va ser el punt de partida de tota una sèrie d'històries cada vegada més complexes que, successivament, va convertir als francs/francesos, als anglesos, als gal·lesos, als escocesos i als normands en fills de Troia i germans dels romans, fins que al final de l'Edat Mitjana els erudits humanistes, amb un fons urbà, acabaren afirmant els arrels troians de moltes ciutats italianes i holandeses (incloent Venècia, Padua, Verona Dordrecht, Vlaardingen i Zierikzee)²⁶.

La funció del complex mite troià és clar: al demostrar els arrels troians, una comunitat política, ja siga a nivell local o nacional, pot reclamar el seu reconeixement com a membre digne d'una comunitat post-troiana europea occidental²⁷. El mite era també invocat per justificar la intervenció occidental en els assumptes de Bizanci i Àsia Menor; en particular la conquesta de Constantinoble durant la quarta croada fou presentada immediatament com una venjança pel saqueig de Troia.

²³ AKBARI, (2002), 'From due east to true north: orientalism and orientation', *The postcolonial Middle Ages*, pp. 19-34.

²⁴ INNES, 'Teutons or Trojans? The Carolingians and the Germanic past', in Hen & Innes, *The uses of the past*, pp. 227-249.

²⁵ ALBU, *The Normans in their histories: propaganda, myth and subversion*, p. 13.

²⁶ TILMANS, 'Aeneas, Bato and Civilis, the forefathers of the Dutch: the origin of the Batavian tradition in Dutch Humanistic historiography', en *Renaissance culture in context. Theory and practice*, pp. 121-135.

²⁷ WERNER, "Les nations et le sentiment national dans l'Europe médiévale", p. 302: Werner afirma que tanta força tenien a l'època els fets ficticis com aquells que sí havien ocorregut a la realitat "des fictions du point de veu rationale et moderne, sont, pour la naissance d'un sentiment national, quelquefois plus important que les faits historiques".

El mite de Troia va ser igualment retorçut quan les tensions entre els anglo-normands d'Anglaterra i França començaren a aparèixer a finals del segle XIII. Des d'ambdós parts al·legaren ascendència troiana, varen tòrcer les seues respectives reclamacions amb el fi de subratllar la superioritat d'un sobre l'altre. Per exemple, el monjo normand Stephen de Rouen va proposar que els francesos descendien d'aquells covards troians que havien fugit de la seua ciutat en flames sense oposar resistència adequada. Una tàctica complementària era botar-se la connexió de Troia per complet, i tindre als anglesos com descendents directament del fill de Noé, Sem (no Jafet)²⁸.

La caiguda de Troia no va ser l'únic conte de vagar utilitzat per deduir l'origen pagà-clàssic de la història d'un poble medieval. El segon fou la campanya asiàtica d'aquell heroi de fantasia clàssica i medieval, Aleixandre Magne, que amb el seu exèrcit havia viatjat cap al confí del món civilitzat, i que havia donat a Orient amb els pobles diabòlics que es mencionen a la Bíblia: Gog i Magog²⁹. Aquests eren vists com a còmplices proverbials de Satanàs i/o l'Anticrist.

Solien identificar-se predominantment amb grups nòmades esteparis, tals com els escites, huns, gots (i els seus descendents ètnics, com els normands i els suecs) i alans i magiars, i més tard els sarraïns, turcs i mongols. Aquestes *interpretacions teofàniques* de la Bíblia, van donar a l'heroi pagà Alexandre un paper essencial en la *història de l'univers* cristià. Els primers grups nacionals medievals que afirmen descendir dels herois en aquesta història, l'exèrcit d'Aleixandre errant, van ser els saxons. La primera pista està en el llibre de l'Evangelí franc del monjo Fuldan Otfried de Weissenburg (ca. 865), però una versió completament elaborada apareix un segle més tard, en la *Crònica Saxona* de Widukind de Corvey³⁰.

XIV. Sentiment monàrquic (religió reial)

El sentiment monàrquic va ser un poderós ciment per a poder, sobre ell, construir el posterior sentiment nacional. De fet, s'utilitzava aquest sentiment com a pont per a

²⁸ Açò implicava una degradació del naixement del seu poble. MÜLLER, *Geschichte der antiken Ethnographie und ethnologischen Theoriebildung. Von den Anfängen bis auf die Byzantinischen Historiographen*, pp. 270-272.

²⁹ GARBER, "Trojaner-Römer-Franken-Deutsche. "Nationale" Abstammungstheorien im Vorfeld der Nationalstaatsbildung", a *Nation und Literatur im Europa der Frühen Neuzeit*, p. 130.

³⁰ KLINE, *Maps of medieval thought. The Hereford paradigm*, pp. 184-188; vist a Hoppenbrouwers, "Medieval people imagined", in *Imagology*.

crear entre els súbdits un sentiment nacional³¹. Els segles XIV i XV simplement heretaren la concepció de monarquia sagrada anterior (Reynolds 1997: 250). Durant dos cents anys la religió reial no sols ha sobreviscut, sinó que a més s'ha imposat sent cada vegada més conscient de la seua situació política. L'esforç de pensadors com els que envoltaven a Carles V de França és una prova ben coneguda, ells són els que varen renovar i profunditzar el sentiment d'allò sagrat (Guenée 1970: 9).

A més, altra idea augmentaria el poder identificatiu de les monarquies i és que, a partir del segle XIII, les cases regnants tenen una major pervivència. L'amor al rei i l'amor al regne es confonien intencionadament en els escrits dels cronistes al servei del poder reial, en els quals la simbiosi entre el sentiment nacional i el patriotisme dinàstic es fa palesa, i on batega la idea de la dinastia com a element identitari, llaç secular entre generacions. El regne on podem veure de forma més clara com es potència aquest sentiment monàrquic és França, sobretot a partir de les entrades reials.

Els funerals i les coronacions eren esdeveniments de gran solemnitat i estaven carregats de significació política. Però aquests fets sols podien tindre com testimonis a un nombre molt baix de francesos de París, Reims o dels voltants. Millor que totes aquestes pompes excepcionals, el sentiment monàrquic es va mantindre per les nombroses entrades que el rei va realitzar; viatjant per tot el seu regne i visitant totes les ciutats més prosperes. Una entrada, comparada amb una coronació o un soterrament, era una cosa modesta.

Però un rei realitzava dotzenes d'entrades que probablement asseguraven el seu regnat millor que la coronació. A més, una coronació o un soterrament eren esdeveniments organitzats per la corona destinats a un cercle limitat. En una entrada, pel contrari, es tenia en compte la voluntat reial i la tradició, però eren els burgesos de les grans ciutats els que organitzen l'acte; ells i els seus familiars n'eren els actors directes.

A algunes monarquies europees de finals del segle XIII i començaments del XIV, els monarques començaren a aparèixer sota pal·li. A França es veu per primera vegada al segle XIV; amb aquest element o qualsevol mena de baldaquí sobre el tro reial. El francès del segle XIV s'acostumà gradualment a veure la majestat coberta d'un pany

³¹ “La référence à la dynastie comme point nodal dans l'articulation d'un sentiment de communauté régionale ou nationale, tel me paraît donc avoir été paradigme dominant dans l'Europe des derniers siècles du Moyen Âge et des premiers siècles de l'époque moderne” (MOELING, “Nation et nationalisme du Moyen Âge à l'époque moderne”, pp. 543, 547-549, i 553; vist a RUBIO VELA, *El patriciat...*). Contamine introduèix una aclaració: a aquest segles encara no podem parlar de lleialtat a una dinastia, sinó a la persona del rei (Qu'est-ce qu'un “étranger”..., p. 27).

solemne. Al 1264, a la mort d'Urbà IV, poc després de les revelacions de Santa Julienne de Cornillon, el bisbe de Lieja va instituir a la seua diòcesi la celebració del *Corpus Christi* i la del Santíssim Sagrament. Haurem d'esperar fins mitjans del segle XIV per a veure com un pal·li cobreix el Santíssim Sagrament als territoris francesos. Així, resulta evident que quan uns anys després es decideix cobrir a Carles VI a les seues entrades a les ciutats, el que es volia fer era adaptar les últimes modes de la litúrgia religiosa a la religió reial i aconseguir així que el rei s'apropara, més que mai, a la vella fórmula d'*imatge de Déu*. Les simples entrades festives del segle XIV evolucionarien en dos sentits. Per una banda, es convertirien en un espectacle sorollós i colorit i, per altra banda, en una vertadera *Festa del Rei* (Guenée 1970: 12).

Aquest vincle essencial entre el rei i el poble generava dos conjunts d'imatges que van ser vinculades a dues idees bàsiques: una d'elecció, l'altra d'origen. La primera es va convertir en la idea que, si una nació era el poble escollit de Déu, havia de ser dirigit per un rei que havia sigut triat tant per Déu com pel seu poble. En els textos d'*origen gentium*, d'altra banda, una *gens* o *natio* era, per així dir-ho, condensada en una dinastia real: la seua història era reduïda a una genealogia de reis (Hoppenbrouwers 2009: 19-20). Els reis que per alguna raó es consideraven dolents van ser retratats fent causa comuna amb els grups de població no nativa; és a dir, traint als *naturals* del regne aliant-se amb alguna minoria ètnica³².

Cloenda

Podem afirmar que, als temps baixmedievals, existiren grups vinculats als prínceps de les diferents monarquies de l'Europa Occidental que intentaren fer florir un sentiment de nació política entre els seus súbdits³³. Aquest es va intentar potenciar des de la manipulació històrica, el sentiment d'estima pel rei i la llengua nacional (amb les discussions que hem vist que suscita aquesta qüestió). L'objectiu que buscava

³² GUENÉE, "État et...", pp. 26-28: ací Guenée fa una explicació detallada sobre el significat de la paraula *natural* als temps baixmedievals.

³³ "Chaque cas est particulier. Toute généralisation est condamnée à l'échec". Guenée ens aconsella seguir un camí: "les comparaisons seront fructueuses. A condition qu'on veuille bien s'attacher à retrouver les sentiments réels des habitants d'un pays donné à un momento donné" ("État et nation...", p. 30). Veg. també Schulze, *Estado...*, p. 109 i LLOBERA, *El dios de la modernidad*, pp. 64-65, 77, 81-82, i 87-88; vist a RUBIO VELA, *El patriciat...*, p. 143.

l'enfortiment del sentiment nacional era ben senzill: fer que els súbdits sentiren el seu regne com a propi i estigueren disposats a donar la seua vida per ell³⁴.

Aquesta nació política conviurà, com identitat dels subjectes, amb les diferents nacions culturals (pre-polítiques, bàsicament lingüístiques) que existien dins dels regnes. Hem vist com la nació política baixmedieval mai va poder imposar-se als diferents particularismes que continuaran existint dins dels regnes. Aquests particularismes eren defensats pels nobles més importants, en les seues lluites de bàndols, i per les principals ciutats, importants focus de contrapoder a l'autoritat reial dins del regne.

A l'Occident medieval, una arrelada consciència nacional fou factor decisiu en la configuració de molts Estats. Igualment, en altres casos aquesta consciència va brotar amb posterioritat, producte d'unes estructures juridicopolítiques existents o fruit de l'interés i la capacitat dels dirigents³⁵. Rubio Vela qualifica a la nació medieval com "diversa i proteica". Aquesta no responia a una realitat objectiva i objectivable, continua, sinó a una representació ideal, simbòlica, pertanyent al món de la consciència. Adaptable als interessos dels sectors de poder o en el poder i de gran eficàcia com a instrument polític, no comptava amb la rigidesa amb la què comptarà als temps moderns; d'ací la compatibilitat o estratificació de sentiments col·lectius diferents, de signe nacional o particularista.

Les classes populars només ho varen compartir en moments molt concrets; de màxima urgència nacional com poden ser les guerres i la unitat interior entorn d'un enemic comú exterior (per exemple, bona part del poble català en la Guerra civil contra Joan II). Realment aquestes classes populars no podien sentir cap identitat nacional concreta fins molt després de la baixa edat mitjana. Hauríem de parlar ja del segle XX per veure, com va qualificar George L. Mosse: "La nacionalització de les masses". Els Estats abans del segle XX no tenen la capacitat de d'identificar nacionalment a la totalitat de la seua població. Als segles XIX i XX podran portar a terme el procés mitjançant: una xarxa d'escoles estatal; els mitjans de comunicació de masses, o les festivitats nacionals i els noms dels carrers que recordaran gestes i herois nacionals.

³⁴ GUENEE, "État et...", pp. 21-22 i 27; Genet "La genèse de l'État...", i Sobrequés "Pàtria...", pp. IX i XII-XIV.

³⁵ HUIZINGA, "Sobre la...", pp. 240 i 256, i Hastings quan escriu: "Las primeras formas de nacionalismo estaban relacionadas con Estados ya existentes, su defensa, glorificación o expansión (*La construcción de las nacionalidades*, p. 43); vist tot a Rubio Vela, *El patriciat...*, p. 144.

Bibliografia

- BARRIO, J. A. (2004), “Cancillerías, notarios y privilegios reales en la construcción del Estado en la Edad Media”, dins Barrio, J. A. (ed.), *Los cimientos del Estado en la Edad Media*, Alcoi, Editorial Marfil.
- BERGER, S. i Lorenz Ch. (2008) *The Contested nation : ethnicity, class, religion and gender in national histories*, Nova York, Palgrave Macmillan.
- BLACK, A. (2003) *El pensamiento político en Europa, 1250-1450*, Madrid, Akal.
- BLOCH, M. (1987) *La Sociedad feudal*, Madrid, Akal.
- BURNS, J. H. (1988), *The Cambridge History of Medieval Political Thought c.350–c.1450*, Cambridge, Cambridge University Press.
- CHABOD, F. (1987), *La idea de la nación*, Madrid, Fondo de Cultura Económica.
- CONTAMINE, Ph. (1996) “Qu’est-ce qu’un “étranger” pour un Français de la fin du Moyen Âge? Contribution à l’histoire de l’identité français”, dins Carozzi, S. (ed.), *Peuples du Moyen Âge. Problèmes d’identification*, Marsella, Publications de l’Université de Provence, pp. 27-43.
- CONTAMINE, Ph. (1989) “Mourir por la patrie, X-XX siècle”, dins Nora, P. (ed.), *Les Lieux de mémoires E. T. La nation*, París, CDU-Sedes.
- ESCOLAR, A, i Escolar, I. (2010) *La nación: una historia diferente de Castilla*, Madrid, Península.
- GENET, J-Ph. (1997) “La genèse de l’État moderne. Les enjeux d’un programme de recherche”, dins *Actes de la recherche en sciences sociales*, 118, París, Liber, pp. 3-18.
- GENET, J.-Ph. (2010) « Identité, espace, langue », dins *Cahiers de recherches médiévales et humanistes*, 19, París, CRMH, pp. 1-10.
- GUENÉE, B. (1967) “État et nation au Moyen Âge”, dins *Revue historique*, 237, París, Presses Universitaires de France, pp. 17-30.
- GUENÉE, B. (1968) “Espace et État dans la France du Bas Moyen Âge”, dins *Annales*, 23, París, ESC, pp. 744-758.
- GUENÉE, B. i Lehoux, F. (1970) “Les entrées royales français 1328-1515”, dins *Annales*, 25, París, ESC, pp. 213-241.
- GUENÉE, B. (1973) *Occidente durante los siglos XIV y XV. Los Estados*, Barcelona, Labor.
- GUENÉE, B. (1971) “Y a-t-il un État des XIVe et XVe siècles?”, *Annales*, 26, París, ESC, pp. 399-406.
- GUENÉE, B. (1981) *Politique et histoire au Moyen Âge. Recueil d’articles sur l’histoire politique et l’historiographie médiévale (1956-1981)*, París, Publications de la Sorbonne.
- GUENÉE, B. i Sirinelli, J.-F. (1995) “L’histoire politique”, dins Bédarida, F. *L’histoire et le métier d’historien en France 1945-1995*, París, Editions de la Maison des sciences de l’homme, pp. 301-312.
- HOPPENBROUWERS, P. (2009) “The Dynamics of National Identity in the Later Middle Ages”, dins Stein, R. i Pollmann J. (eds.), *Networks, regions and nations. Shaping identities in the Low Countries*, Amsterdam, Brill, pp. 19-42.
- HOPPENBROUWERS, P. (2007) “Medieval people imagined”, dins Beller M. i Leerssen J. (eds), *Imagology. The cultural construction and literary representation of national characters*, Amsterdam, Studia Imagologica, pp. 45-62.
- LE GOFF, J. (2003), *En busca de la Edad Media*, Madrid, Crítica.
- LLOBERA, J. (1996) *El dios de la modernidad*, Barcelona, Anagrama.
- MITRE, E. (1995), *Historia de la Edad Media en Occidente*, Madrid, Cátedra.

Antonio CORTIJO & Vicent MARTINES (orgs.). *Mirabilia / MedTrans 7 (2018/1)*
New Approaches in the Research on the Crown of Aragon
Nous aspects en la investigació sobre la Corona d'Aragó
Novos aspectos nas investigações sobre a Coroa de Aragão

Jan-Jun 2018/ISSN 1676-5818

- MOEGLIN, J. M. (1999), "Nation et nationalisme du moyen Age a l'époque moderne (France-Allemagne)", *Revue Historique*, 611, Paris, PUF.
- REYNOLDS, S. (1997) *Kingdoms and communities in Western Europe, 900-1300*, Oxford, Oxford University.
- RUBIO VELA, A. (2013) El patriciat i la nació. Sobre el particularisme dels valencians en els segles XIV i XV, Castelló/Barcelona, Germà Colón d'estudis filològics.
- SESMA, J. Á. (1987) "El sentimiento nacionalista en la Corona de Aragón y el nacimiento de la España moderna", dins Rucquoi, A. (ed) *Realidad e imágenes del poder : España a fines de la Edad Media*, Madrid, Ámbito Ediciones, pp. 215-232.
- SKINNER, Q. (1989) "Language and political change", dins Ball, T.; Farr, James, i Russell L. (eds.), *Political Innovation and Conceptual Change (Ideas in Context)*, Cambridge, Cambridge University Press.
- SMITH, A. (1997) *La identidad nacional*, Madrid, Trama Editorial.
- SOBREQUÉS J. (1981) "Pàtria, nació, terra, cosa pública i principat en el llenguatge polític 1462-1472", dins Peláez M. (ed.) *Catalunya després de la guerra civil del s. XV*, Barcelona, Curial, pp. I-XVI.
- TEILLET, S. (1984) *Des goths à la nation gothique. Les origines de l'idée de nation en Occident du Ve au VIIe siècle*, Paris, Société d'Éditions "Les Belles Lettres".
- ULLMANN, W. (1983) *Historia del pensamiento político en la Edad Media*, Barcelona, Ariel.
- WERNER, K.-F. (1970) "Les nations et le sentiment national dans l'Europe médiévale", dins *Revue historique*, 244 (2), Paris, Presses Universitaires de France, pp. 285-304.